

Привредна обнова села у Србији после Првог светског рата

Као преовлађујући друштвени слој у Србији почетком 20. века, сељаштво је представљало њену основну одбрамбену снагу. Борећи се за своје рођено огњиште, за властиту груду, за својих хектар, два, оно је у ратовима, захваљујући израженом родољубљу и неограниченој жељи за слободом, храброшћу превазилазило замисливо, чак и онда када се борило са знатно бројнијим и много боље опремљеним непријатељем. О његовом учешћу у ратовима 1912-1918, Арчибалд Рајс је, на пример, записао: „Тај народ је водио три тешка рата, а недостајало му је најпотребнијих ствари. Ти поносни сељаци нису се жалили, него су се борили са чудесним поносом и јунаштвом против много јачег него што су они. Победе на Церу, Јадру, Руднику и Колубари биле су последице дивног моралног стања код оних о којима је у Европи одавно владало погрешно мишљење...”¹

Колике су биле људске жртве сељаштва у тим ратовима тешко је, међутим, тачно утврдити пошто немамо поузданих података ни о целокупним људским губицима преткумановске Србије. Ипак, будући да је у балканским ратовима страдало око 26.000 људи², а да је делегација Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу изнела податак од 1.247.435 погинулих у Првом светском рату са подручја Србије, увећаног после балканских ратова, уз 264.000 инвалида³, несумњиво је да је међу страдалима управо највише сељаштва из Србије у границама пре балканских ратова.

С обзиром на чињеницу да су ратне жртве најчешће мушкарци између 18 и 55 година старости, дакле најспособније радне снаге, сељаштву је задат нарочито тежак ударац, јер је човек, уз природу и стоку, основни чинилац производње на селу у Србији. Стога је и оправдан закључак: „Страшни губици у на-

1 А. Рајс, „Зашто волим Србе”, *Календар просвети*, Сарајево 1924. стр. 7.

2 Према подацима које је дао министар војни у Народној скупштини 10. фебруара 1914. године, поводом предлога Закона о инвалиди, у балканским ратовима је: рањено око 48.000, погинуло 12-13.000, од рана умрло 2.500 од болести умрло 11-12.000 лица. М. Топаловић, „Делатност Српске социјалдемократске партије у парламенту (1903-1914)”, у: *Токови револуције*, VII (1971), стр. 39.

3 В. Стојанчевић, „Србија и српски народ за време рата и окупације 1914-1918. године”, Лесковац 1988, стр. 67.

роду су и наш највећи губитак. То је наш највећи економски дефицит, према коме су сви други материјални губици ситни и мали.”⁴

Страдање великог броја мушкараца пореметило је однос мушкараца и жена у послератном периоду, како због бројчане преваге у корист жена, тако и услед тога што су највише страдали највитаљнији и за популациону репродукцију најспособнији мушкарци. Примера ради, изузев Београда и окружних центара, као највећих градских центара, у Србији је пописом од 31. јануара 1921. године утврђено да, у оквиру популације између 20 и 59 година живота, на једног мушкарца долази 1,28 жена.⁵

Демографски разорено, сељаштво у Србији је за време Првог светског рата и материјално упропаћено. Бескрупулосним пљачкањем и реквизицијама од непријатеља, као и давањем за комору властитој војсци, оно је ослобођење дочекало са сточним фондом мањим за 70% и пољопривредним инвентаром уништеним за око 40%. Нарочито је остало без коња, 90% затим без: 70% бивола и говеда, 80% магараца, 65% свиња, 60% оваца, 55% коза, 70% живине и 80% коњица.⁶ Будући да се ови подаци односе на страдање сточног фонда сељаштва из Србије у границама после балканских ратова, колико је стоке изгубило само сељаштво у преткумановској Србији једино можемо приближно сагледати поређењем његовог сточног контингента утврђеног пописом од 13. јануара 1911. године са бројем стоке којом је оно располагало крајем 1918. године. Тако утврђен мањак износио је 67,84% и то: говеда 47%, коња 87,53%, свиња 57%, оваца 90,30% и коза 73,92%.⁷ Није овде, међутим, у питању мање страдање говеда, већ, заправо, резултат настојања сељаштва да током новембра и децембра 1918. године из тзв. пречанских крајева набави, управо, највише говеда, нарочито крава, пошто су му оне најчешће служиле за рад, а уз то и за добијање млека и младих грла.

Осим губитка знатног дела сточног фонда и пољопривредног инвентара, сељаштво је у Првом светском рату претрпело и бројна друга материјална разарања. Попаљена и порушене су му зграде, упарложене и коровом обрасле оранице, зарасле ливаде, разровани пашњаци и уништени испусти, опљачкане и опустошене куће, вајати, амбари и качаре из којих је разграбљена храна, опљачкано покућство и однет намештај. Скоро у сваком селу непријатељ је оставио траг свога дивљаштва у току трогодишњег пировања.⁸

4 М. Исић, „Сељаштво у Србији 1918-1925”, рукопис докторске дисертације, стр. 54.

5 Податак добијен упоређењем броја мушког и женског становништва између 20 и 59 година, на основу пописа становништва од 31. јануара 1921. године, узимајући Београд и окружне центре.

6 В. Стојанчевић, *н.д.*, стр. 99.

	говеда	коњи	свиње	овце	козе
1911.	957.918	152.617	863.544	3.808.815	677.427
1928.	506.832	19.031	405.602	969.304	176.686

8 Спроводићи систематско пљачкање, Бугари су за време окупације и приликом евакуације окупираних подручја, поред велике количине људске и сточне хране, новца, намештаја, покућства, одеће и обуће, те производа кућне радиности, отерали: 500.000 волова, 100.000 коња, 2.000.000 оваца, 500.000 коза, 30.000 мазги, 500.000 свиња; упропастили или однели: 20.000 плугова, 10.000 воловских кола и та ница са спремом, по 2.000 дрљача, сејалица и прскалица, 1.000 косачица, 1.500 ветрењача по 500 жетелица, вршалица и тријера, по 30.000 грабуља, мотика и секира по 25.000 коса са брусевима, српова и мотичица, по 12.000 ашова и лопата. М. Исић, „Економске прилике на селу у Србији 1919. године”, у: *Србија на крају Првог светског рата*, Београд 1990, стр. 66.

Према подацима делегације Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу, штета причињена пољопривреди Србије процењена је на 6.457.300.000 француских франака, у максималном износу што је представљало 50,41% укупне тражене одштете за Србију, односно 90,74% максималног износа вредности штете причињене југословенским крајевима који су били под Аустро-Угарском.⁹ Примера ради, за демолирано земљиште, уништене воћњаке, винограде и шуме тражено је 348.000.000, за однету храну и жетвене приносе за четири године 1.500.000.000, за уништен пољопривредни инвентар 120.000.000, а за уништен сточни фонд 1.648.000.000 француских франака.¹⁰

Оставши без синова, браће и очева, претрпевши истовремено једно опште, скоро фатално, уништење материјалних добара, сељаштво се после ослобођење нашло у свеопштој беди и немаштини. Отуда генерал Хомер Фокс, извештавајући амерички Црвени крст после једне савесно изведене експедиције по Србији, непосредно после склапања примирја, наглашава да је „Србији потребно све оно што је нужно да се одржи људски и животињски живот”.¹¹ Такође да „Србија оскудева у свему што је потребно за један цивилизован живот”,¹² истиче и прва секција енглеске економске мисије, упућене у Србију у марту 1919. године.

Изузетно тешке економске прилике сељаштва подстакле су Српско пољопривредно друштво да упути апел у коме, између осталог, истиче: „Сада, када је свршио свој ратнички посао, треба ли тај неустрашиви борац, који се искрено и предано борио за највиша начела, за која је икад знало човечанство, за начело правде, слободе, трајног мира и општег напретка, и све у тој борби изгубио, треба ли српски земљорадник поред толико славе и хвале, која му се одаје, да проводи дане у крајњој беди и сиротињи, сада када се враћа својој кући.”¹³

Несумњиво, из властитог пепела сељаштво се није могло само подићи. Њему је требало указати помоћ. Министарство спољних послова Краљевине Србије је отуда 23. септембра 1918. године телеграмом упозорило Николу Пашића, који је боравио у Лондону, да код енглеске владе и Савезничке комисије за снабдевање настоји да се отпочне са испорукама материјала за обнову Србије, пошто је њено „становништво без најпотребнијих животних намирница и оруђа производње”, а она сама без новца да би могла вршити значајније набавке.¹⁴ Истовремено, нашем делегату при Савезничкој комисији за снабдевање у Лондону је истакнуто да за потребе јесење сетве 1918. године Србији треба: 1.500.000 кг пшенице, 3.500.000 кг ражи, 3.000.000 кг јечма, као и да су од посебног значаја брзе и што веће пошиљке трактора, плугова, дрљача, ваљака, сејалица, култиватора, прашача-огртача, мотика, ашова, будака, секира, лопата, осовина и шина за кола, тријера, као и делова за вејалице неопходне за припрему семена за јесењу сетву. Такође, подвучено му је да је сељаштву потребно што више стоке: волова, крава, бикова, коза, живине и машине за лежење пилића. Иначе, рок за пошиљке косачица, жетелица, српова, брусева, прскалица, запрашивача,

9 М. Исић, „Сељаштво у Србији 1918-1925”, стр. 47.

10 Исто.

11 Корпоративна реконструкција, Извештај о раду у Србији Америчког друштва за заштиту српске деце, Београд, 1927, стр. XIV.

12 Самоујрава, 162, 10. јул 1919, стр. 1/2

13 „Слободна Србија”, 20, 14. мај 1920, стр. 3.

14 Архив Југославије, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (даље: АЈ, 65), ф-196/615.

сумпора, плавог камена, те коња, магараца и мазги остављао се до 1. марта 1919. године, а преса за сено, вршалица и материјала за израду казана за ракију и пекмез до 1. маја 1919. године.¹⁵

Прва пошиљка ове робе, за коју је наша држава требало да плати 12.500.000 динара, стигла је у Ријеку у децембру 1918. године, бродом „Ст. Патрик”, на име британског генерала Фортескјуа. Затим је наш одсек за пријем робе извршио њен претовар на вагоне, које је поново преузео генерал Фортескју. Међутим, не знајући за крађе на железници, он је воз пустио без обезбеђења, па је до Земуна велика количина робе нестала. Преостали део генерал је поклањао, а нешто и продавао по цени коштања.¹⁶

Очигледно, Дирекција за снабдевање и привредну обнову земље, формирана почетком децембра 1918. године¹⁷ није најбоље обавила овај свој задатак. Поучена овим искуством, али и услед настојања да се прво закључи потребан зајам из кога би новостворена Краљевина СХС исплаћивала поруџбине, Енглеска је одуговлачила са даљим испорукама, чији се други контингент почеотоварити на брод тек у априлу 1919. године.¹⁸ Будући да је прва пошиљка закаснила за јесењу, а друга за пролећну сетву, Игњат Бајлони, делегат на Мировној конференцији у Паризу, 16. априла 1919. године упозорава Владу Краљевине СХС да треба извршити ревизију захтева, односно одбир од онога што нам Енглези желе послати. „Нарочито треба пазити да се у испоруке не увуче она фамозна поруџбина трактора за механичку обраду земље. На ово последње ваљало би нарочито скренути пажњу господина Министра пољопривреде.”¹⁹

Упоредо са овим државним испорукама, активност на прикупљању помоћи Србији у Енглеској развија и Савезничка комисија за снабдевање са седиштем у Лондону. Да би проучила економске прилике и сагледала потребе становништва Србије, она је у марту 1919. године, под водством Вајделбурга - шефа своје енглеске секције, у Србију послала први део економске мисије од шест чланова,²⁰ чији је и други део већ половином маја, под руководством Дела, стигао у Србију.²¹

Вајделбургов извештај, после повратка из Србије, у коме је изнео да је непријатељ највећу штету нанео плодном подринском округу, уништивши му скоро цео сточни фонд, препоручујући „да би један дар у енглеској живој стоци био од највеће користи овим балканским сељацима”,²² подстаклао је Савезничку комисију да почетком септембра 1919. године, као дар британских поседника, паробродом „Тезеус” из Кардифа упути своју прву пошиљку за Србију.²³ Поред

15 Исто, ф-45/245.

16 Исто, ф-7/60.

17 Решењем Министарског савета од 3. октобра 1918. године и решењем Министарства народне привреде од 6. октобра 1918. године основана је Дирекција за снабдевање и привредну обнову земље, са задацима: 1) Да се стара о снабдевању земље, тј. да се становништву пружи што пре и што јефтиније све животне намирнице; 2) Да ради на привредној обнови земље, тј. да се наш поремећени привредни живот уведе што пре у нормалан колосек. („Службене новине Краљевине Србије”, 133, 8. новембар 1918. године).

18 Самоујрава, 162, 10. јул 1919, стр. 1/2.

19 Исто.

20 Самоујрава, 53, 8. март 1919, стр. 3; Самоујрава, 188, 30. јул 1919, стр. 3.

21 „Трговински гласник”, 31, 17. мај 1919, стр. 3.

22 Демократија, 20, 20. мај 1919, стр. 2.

23 Демократија, 113, 11. септембар 1919, стр. 3.

500 тона угља за пругу Ријека-Београд, овај поклон се састојао још од: 507 јуница и 30 бикова, 1990 кокоши „пренс“, 117 тона сена и 2 тоне хране за живину.²⁴

Током 1919, 1920, 1921. године Одбор за помоћ савезницима у Лондону испоручио је Србији: 550 крава, 30 бикова, 7 телаци, 71100 кг траве и разног поврћа, 744 косе, 2.400 српова, 972 калемарска ножа, 1.104 тестере, 240 мотика, 1.750 воћарских маказа, 65 косачица, 39 вршалица, 168 прашача, 30 култиватора, 150 дрљача, 34 сејалице, 25 гарнитура млекарског алата, 225 плугова, 10 справа за вађење кромпира, 10 садница и 436 воћарских тестерица.²⁵ Сви ови поклони су преко Министарства пољопривреде, Српског пољопривредног друштва и Савеза српских земљорадничких задруга раздељени земљорадницима. Крупније справе и машине Српско пољопривредно друштво је слало својим подружницама, које су их уводиле у инвентар, дајући их на употребу сиромашним сељацима.²⁶

Својеврсну помоћ овај одбор је указао и прихватањем 13 сеоских младића из Србије, које је прво разместио по енглеским и шкотским велепоседима, где су добили основна знања о пољопривреди, да би их онда, о свом трошку, упутио на двогодишње школовање у пољопривредне школе.²⁷

Иако је пострадао селаштво у Србији свака, па и најмања, помоћ била драгоцена, за њену привредну обнову и нормализацију прилика у њој морало се приступити на много широј основи. Полазећи од тога да је економска снага селаштва у Србији у сталном капиталу (стока и пољопривредног инвентар), а да је оно потпуно без новчаног капитала, неопходног за обнову сточног фонда и контингента оруђа, Економско-финансијска и саобраћајна секција делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу је на седници од 22. фебруара 1919. године констатовала да су Србији најнеопходнији „стока и пољопривредне справе за обраду земље у циљу исхране њеног становништва, које би иначе било изложено глади и болестима.“²⁸ Отуда је она Првој поткомисији Мировне конференције и поднела списак стоке и пољопривредног оруђа неопходног за привредну обнову Србије, којим се, на име репарација, тражи: 700.000 грла говеда, 170.000 коња, 25.000 оваца, 50.000 коза, 760.000 свиња, 10.000 мула и магарца, 1.600.000 комада живине, 1.300 трактора, 81.000 плугова, 15.000 дрљача, 12.000 сејалица, по 5.000 косачица, косира, ветрењача и пијука, по 2.000 моторних и руних вршалица и комплетних вршаћих гарнитура, 1.500 тријера, 1.000 грабуља, по 50.000 српова и прскалица, 10.000 жетелица, 10 сецкалица, по 12.000 лопата, мотика и секира, по 100.000 вила и мотика, 80.000 будака, 20.000 коса са брусевима, 60.000 ашова, 50.000 воловских кола са тарницама.²⁹

На захтев савезника, извршена је, међутим, ревизија тих потраживања, па је од Аустроугарске и Бугарске, најдаље за три месеца од потписивања уговора о миру, тражено да, као еквивалент однесених и разрушених добара, испоруче, између осталог, и: 420.000 грла говеда, 100.000 коња, 250.000 оваца, 50.000

24 Демократија, 151, 26. октобар 1919, стр. 2.

25 Земљорадничка задруга, 7, јул 1923, стр. 2.

26 Историјски архив Београда (даље: ИАБ), Српско пољопривредно друштво (даље: СПД), Записник са 17. ванредне седнице Управног одбора СПД од 5. априла 1921. године.

27 Као напомена 42.

28 Архив Југославије, Делегација Краљевине СХС на Конференцији мира 1919-1920, (даље: АЈ, Делегација...) ф-76, дос. V, бр. 132.

29 Исто, ф-46, дос. IX/26, бр. 7553.

плугова, 200 вршалица са локомотивама, 40.000 воловских кола и 10.000 таљига и фијакера.³⁰

Да би се пролећна сетва 1919. године могла на време обавити, као и жетва стрмних усева, Економско-финансијска и саобраћајна секција је предложила делегацији Краљевине СХС на Мировној конференцији да се замоле савезници за одобрење потраживања од Аустроугарске и Бугарске, до 1. априла 1919. године: 50.000 волова за рад, 20.000 коња са спремом за рад, 6.000 мазги и магарца са самарима, 4.000 дрљача, 10.000 сејалица, 2.000 косачица, 4.000 прскалица, по 3.000 ветрењача и жетелица, по 1.000 вршалица и тријера, по 60.000 лопата, мотика и секира, по 50.000 вила и грабуља, те косе са брусевима и мотичицама, по 25.000 ашова и тестера, 20.000 будака, 2.500 косира, 40.000 плугова и 30.000 воловских кола са тарницама.³¹

Такође, ради успеха сетве 1919. године, макар и на рачун ратне одштете, од Бугарске је тражено 400.000 грла говеда.³²

Ипак сви ти захтеви остали су без резултата, јер Србији, уговорима о примирју, није признато право повраћаја опљачканих добара, као, на пример, Белгији и Француској. Тим поводом Економско-финансијска и саобраћајна секција и констатује: „Овај захтев није нам уважен и тако смо доживели да Немци српском стоком враћају Француској однесено стоку и да поједини српски трговци по егзорбитантној цени купују српску стоку у Бугарској.“³³

Без права на рекултацију опљачканих добара по уговорима о примирју, као и без икаквог аванса на рачун ратне одштете, почетком 1919. године селаштво није могло приступити озбиљнијој економској обнови. О његовом економском положају Коста Стојановић, председник Економско-финансијске и саобраћајне секције делегација Краљевине СХС на Конференцији мира, обраћајући се Николи Пашићу, Првом делегату, 16. априла 1919. године, подвлачи: „По извештајима који нам сваког дана стижу, Србија се налази данас у потпуно очајном економском положају. Земља, специјално пољопривреда, је остала потпуно без стоке, без пољопривредних справа, без свега што је потребно да се привредни живот може обновити. Овогодишња жетва је потпуно компромитована и ако се том злом стању брзо не нађе лека, сви су изгледи да земља ни за идућу жетву неће моћи бити обрађена. Излишно је напоменути, да овакво једно несрећно стање економско не може дуго устрајати, а да не изазове врло кобне политичке и социјалне последице. Прека је дакле потреба да се нашој земљи укаже потребна хитна помоћ, која ће јој дати могућност да се изађе из тешке економске кризе коју данас преживљује.“³⁴

Материјално упрошћено селаштво је из свих крајева упућивало захтеве за помоћ разним државним институцијама. У једној таквој петицији, упућеној и самом престолонаследнику 2. јула 1919. године, народ подринског округа тражи: „За нас Подринце су неопходне и од животног интереса још и ове нарочите мере: 1) Набавка - свему народу - у округу стоке (радне и приплодне), као првог и најважнијег радила за обнову пољопривреде, дакле: богатства народног нашег краја, који је како то саме војне власти наше тврде, негда давао

30 Исто, ф-47, дос. IX/31, бр. 1671.

31 Као напомена 45.

32 АЈ, Делегација..., ф-46, дос. IX/27, бр. 1482.

33 Исто.

34 Исто, ф-46, дос. IX/27, бр. 1159.

држави коморе за 2-3 дивизије, а сада је сразмерно скоро без стоке... 2) Набавка - оном делу народа у округу чија је имовина разрушена и толикогодишња тековина уништена - другог важног радила: обртног капитала за што бржу и разумнију обнову разрушених и уништених кровова над главама нашег света, затим несталих пољопривредних справа, алата и машина...³⁵

Да би се одговорило оваквим захтевима, није било довољно формирати, поред бројних министарстава, Главни одбор за обнову пољопривреде у фебруару 1919. године, или Комитет за привредну обнову у новембру месецу.³⁶ Била су неопходна знатна финансијска средства, а држава их није имала. Скоро једини извори из којих се могло помоћи сељаштву, после завршетка рата били су ратни плен и секвестрирана имовина поданика непријатељских држава.³⁷ До половине 1919. године сељаштво је из контингента стоке створеног на овај начин добило 7.205 грла говеда и 5.401 грло коња, док је у јулу 1919. године, од стоке реквириране у спорним зонама Баната, Бачке и Барање, требало да добије још 5.020 грла говеда и 2.300 коња.³⁸

Од укупно раздељене стоке у току 1919. и почетком 1920. године, Министарство пољопривреде и вода је од 9.702 грла, углавном коња и говеда, трећину уступило онима који су у рату остали без стоке, а остало продало по цени од 2/3 трошка самог министарства.³⁹ Затим, Министарство трговине и индустрије је на чување и употребу, са секвестрираних имања надвојводе Фридриха, поделио народу 4.200 грла крупне стоке.⁴⁰

Војне власти, начелника војних станица и нарочитих комисија, од ратног плена су појединим окрузима поделиле одређени контингент стоке: београдском 2.351 грло, подринском 1.520, крагујевачком 479, врањском 653, моравском 442, пожаревачком 371 итд.⁴¹ Такође, из ратног плена Министарство исхране и обнове је поделило: врањском округу 1.321 грло, моравском 1.256, тимочком 1.035, нишком 663, ваљевском 399, крагујевачком 539, крајинском 395 итд. Преко 5.000 грла, махом ситне стоке са имања грофа Чеконића, поделио је и Главни одбор за обнову пољопривреде.⁴²

35 Архив Југославије, Двор Краљевине Југославије, (даље: АЈ, 74), ф-115.

36 Главни одбор за обнову пољопривреде сачињавали су: по један представник Министарства пољопривреде и Министарства исхране и обнове, Српског пољопривредног друштва. Главниог савеза српских земљорадничких задруга. Комитет за привредну обнову био је састављен од: Начелника индустријског одељења МТИ, Начелника одељења за ратарство Министарства пољопривреде, по један представник Главног савеза српских земљорадничких задруга, Средишње управе за обнову занатства, индустријске и трговачке коморе.

37 Члан 1. Закона о имовини поданика непријатељских држава. Заправо, овим законом се установљава „Фонд за накнаду штете проузроковане ратом“.

38 Архив Војноисторијског института, пописник 3, к-422, ф-9, 10/201.

39 Поједини окрузи су, на пример, добили стоке: подрински 110 коња, крајински 107 коња и 218 говеда, моравски 100 коња, пожаревачки 97 коња, ваљевски, врањски и пиротски по 100 говеда, нишки 106 грла говеда, крушевачки 110, тимочки 177, руднички 76, крагујевачки 102, топлички 80 и ужички 61 грло говеда. Поред ове стоке коју су платили по 2/3 коштања, крупну стоку су бесплатно још добили: подрински 600 грла, топлички 451, чачански 330, руднички 321, крајински 327, врањски 310, пиротски 250, крагујевачки 168, пожаревачки 100, моравски и нишки по 90 грла. (Стенографске белешке Привременог народног представништва даље: СБ ПНП), 1920, 121. редовни састанак од 9. септембра 1920, књ. V, стр. 371).

40 Исто.

41 Исто.

42 Исто.

Дељена у малим количинама, та стока је ретко долазила у руке сиромашних, који нису имали средстава за куповину, а често ни довољно хране да би је могли примити за чување. С тим у вези „Радничке новине“ мада тенденциозно, о деоби стоке у ужичком округу бележе: „Народу овог округа било је додељено нешто стоке - да би му се помогло. Стока је, наравно, подељена кметовима и сеоским богаташима. Они којима је стоку требало дати нису добили ни једног брва - под изговором да не могу да је хране.“⁴³

Разноврсне махинације приликом деобе ове стоке долазиле су поготово до израза услед њене малобројности. Шта, заправо, значи додељивање једном округу неколико стотина, па и хиљаду грла када су само једна његова општина, или поједини срез изгубили много више. Примера ради, пет општина из јадранског среза у подринском округу, који је најбоље прошао у овим расподелама, изгубиле су у рату, на пример, 5.440 грла крупне стоке.⁴⁴ Златиборски срез остао је без 12.730 грла говеда и коња,⁴⁵ а копаонички срез је имао губитак од 16.241 грло крупне стоке.⁴⁶

Мали контингент дељене стоке још више се смањивао услед честих угиноућа, због дуготрајног транспорта, недостатка хране и разних сточних болести. Тим поводом начелник Главне београдске војне станице, извештавајући Врховну команду 22. априла 1919. године, после пријема једне партије стоке, истиче „да је сва она изнурена и шугава па је при пријему угиноуло 4 грла, због чега је треба што пре раздати народу.“⁴⁷ Такође, начелник ужичког округа извештава Врховну команду да је од 199 примљених говеда одмах угиноуло 45, а од 150 оваца угиноулих је 25.⁴⁸ У једној пошиљци стоке за Лесковац, на одредиште није стигло 400 грла, или више од половине.⁴⁹ Ово, ипак, није само последица угиноућа, већ и својерсне малверзације.

Услед немогућности да сељаштву надокнади изгубљен сточни фонд, држава је у априлу 1919. године ограничила клање стоке, потребне за приплод; забранила извоз из земље, како приплодне тако и стоке за рад.⁵⁰ Увођењем слободне трговине унутрашње сиромашно сељаштво није, међутим, много добило, пошто је било без значајнијих финансијских средстава. Стоку из Славоније, Војводине и пограничних делова Бугарске куповали су најчешће имућнији сељаци или трговци, који би је онда препродавали. Да би се спречило такво стање, сиромашнима су били потребни кредит и новчани капитал много већи од 2.540.000 динара колико је, на име обртног капитала, као помоћ ратној сиротињи издало Министарство исхране и обнове у септембру и децембру 1919. године, из буџетских кредита у споразуму са Средишним одбором.⁵¹

Резултат обнове сточног фонда у првој послератној години био је више него скроман. Око 50.000 грла говеда и око 21.000 коња, уз нешто више ситне стоке, није могло да изазове спокојство сељаштва.

43 Радничке новине, 109, 5. мај 1920, стр. 4.

44 Српско коло, 2, 13. јануар 1921, стр. 4.

45 Историјски архив - Ужице, Начелства среза златиборског, ф-3, бр. 1072.

46 Српско коло, 2, 13. јануар 1921, стр. 5.

47 Војноисторијски институт, пописник 3, к-422, ф-13, 10/452.

48 Архив Војноисторијског института, пописник 3, к-395, ф-2, 1/80.

49 СБ ПНП, 14. редовни састанак од 8. априла 1919, књ. I, стр. 288.

50 СБ НС, XX редовни састанак од 21. априла 1921, књ. I, стр. 3.

51 Политика, 2178, 18. септембар 1919, стр. 3; Демократија, 120, 19. септембар 1919, стр. 2; Ејоха, 228, 18. септембар 1919, стр. 2.

Бржа обнова сточног фонда отпочиње демобилизацијом људства, која је уследила на основу Указа Њ. В. Наследника престола од 5. априла 1920. године о провођењу одбрамбених снага Краљевине СХС у редовно стање. Наиме, повратком најспособније мушке радне снаге на газдинства, набавком стоке настала се увећати производња и искористити коњукура пољопривредних производа. Током 1920. године контингент стоке повећао се за 63,66% у односу на стање са краја 1919. године. Највише се увећао фонд коња, за 67,88%, али он, услед катастрофе у рату, дуго неће достићи предратни ниво. Од све стоке, једино је говеда 1920. године више него приликом пописа 1910. године, што је и разумљиво будући да се она најчешће употребљавају у пољопривредним радовима. Ситну стоку, и ако је набављао, сељак је морао, веома често, продавати, као би подмирио разноврсне финансијске обавезе, или набавио најнеопходније животне намирнице. Истовремено, користио ју је и за сопствену исхрану. Отуда, свиње, овце и козе, попут коња, за дужи период неће, по броју, достићи контингент од пре рата.

На спору обнову сточног фонда у Србији у првим послератним годинама утицало је и то што уговором о миру са Бугарском Србији није признато право рекулперације стоке⁵² као и што Аустрија, услед инсолвентности, није ни отпочињала реституцију и плаћање одштете.⁵³ Управо те две земље, као окупатори, причиниле су сељаштву у Србији највећу материјалну штету.

Изаграно од међународних чинилаца, сељаштво у Србији је, међутим, изневерено и од сопствене државе, у чије је темеље највише уложило. Уместо његове стоке, коју је Немачка требало да реституише, Краљевина СХС је уговорила набавку баруганских машина, планирајући још и куповину комплетне инсталације и машина за израду муниције.⁵⁴ Колико је новоформирана држава водила рачуна о потребама и интересу свога творца, сведочи и њен договор са Немачком, од 14. јула 1923. године, да се испоруке стоке замене испорукама другог материјала.⁵⁵ Тиме је, заправо, пријем стоке од Немачке, на име репарација, закључен у укупној количини од 372.418 грла.⁵⁶

Ни сва та стока, као и она примљена од Бугарске и Мађарске, није, међутим, непосредно утицала на повећање сточног контингента у Србији. Један њен део је, на пример, продат већ у Немачкој.⁵⁷ Такође, и стока продавана у земљи лицитацијом за готов новац или за пресуде ратне штете неретко постајала је предмет извозне трговине, будући да су је најчешће откупљивали имућнији сељаци и трговци, пошто сиромашни слојеви сељаштва нису имали готов новац, нити пресуде ратне штете на износ, којим би могли платити лицитацијом постигнуте цене.⁵⁸

Супротно очекивању, период у коме Србија прима сток на име ратне одштете, од јуна 1921. до јула 1923. године, представља раздобље опадања сточног фонда, што је, пре свега, последица изразите суше 1922. године и одобрења извоза стоке, уз умерене царине, крајем 1922. године. Нарочито је опао фонд говеда и свиња, стоке највећег привредног значаја. У Србији је 1923. године говеда било за 35,85%, а свиња за 24,27% мање него 1921. године.⁵⁹

52 Архив Југославије, Председништво Министарског савета Краљевине Југославије.

53 Исто.

54 Исто.

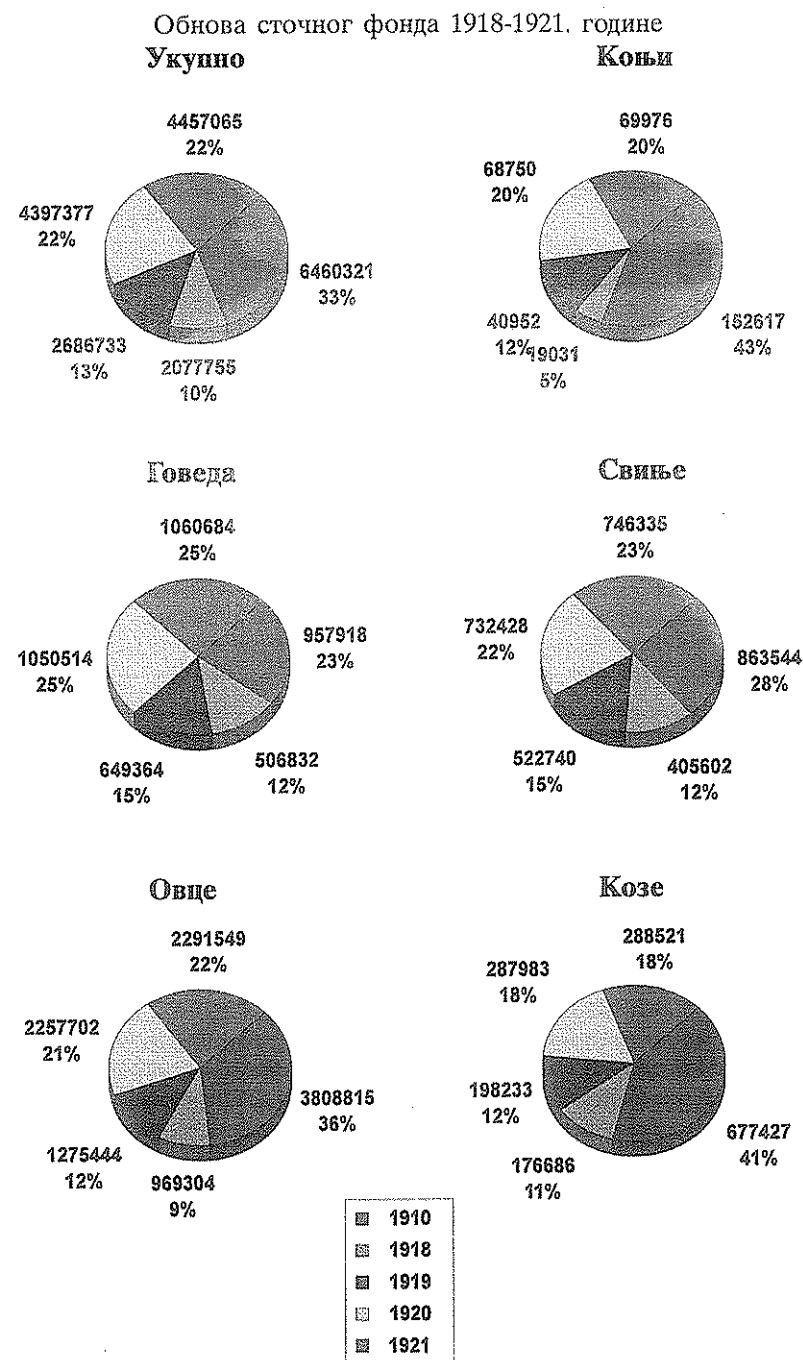
55 Исто.

56 М. Исић, „Сељаштво у Србији 1918-1925”, стр. 91.

57 Исић, стр. 88.

58 Исић, стр. 89.

59 Исић, стр. 188/189.

Извор: Алманах Краљевине СХС, III - 2, Београд, 1924, стр 7; Љ. Прохаска, „Наше сточарство”, „Наше село”, Београд, 1929, стр. 373

Спорије и од сточног фонда обнављао се током 1919. године контингент уништеног пољопривредног инвентара. Министарство пољопривреде није га уопште набављао, а ни Главни савез српских земљорадничких задруга није реализовао ниједну поруџбину.⁶⁰ Изнудивши кредит од 2.000.000 динара, Главни одбор за обнову пољопривреде набавио је скромне количине алата и другог материјала потребног земљорадницима,⁶¹ док је Дирекција плена почетком 1919. године предала Министарству пољопривреде око 5 вагона разних половних пољопривредних справа.⁶²

Знатно уништен у рату, а споро обнављан непосредно после завршетка рата, контингент пољопривредног оруђа у Србији крајем 1919. године био је више него скроман, како по квантитету тако и у погледу квалитета.

Табела 1

Број пољопривредних справа крајем 1919. године

Справа или машина	Србија	Црна Гора	Далмација	Босна и Херцеговина	Банат и Бачка	Хрватска	Укупно
вршалица парних	966		4	109	2.858	1.752	5.689
вршалица сточних	423		1	227	981		1.632
вршалица ручних	391	30	536	574	1.200	3.026	5.757
плугова гвоздених	30277		1.068	5.762	67.687	49.365	154.159
плугова п. гвозд.	83889		4	56.265	73.182	138.485	351.835
ралица	124981	16.700	11.697	66.122	18.906	9.541	247.907
копачица	29105		12	19.650	64.823	49.971	163.561
дрљача гвозд.	3926	74	148	2.099	22.956	39.702	68.905
дрљача п. гвозд.	65081		268	76.131	42.183	127.242	310.905
ваљака разних	524		177	3.410	24.127	16.142	44.380
сејалица за жито	342		4	1.431	24.443	5.071	21.291
сејалица за кукуруз	1724		6	1.810	12.605	12.231	28.376
жетелица везачица	409				7.434	2.015	9.575
жетелица руковезач.	409				4.091	6.020	10.520
косачица за траву	189		27		37.132	11.974	49.322
ветрењача	13207	1	54	5.383	30.053	25.394	74.092
тријера	3245	6	135	1.114	7.240	3.621	15.361

Извор: „Тежак”, 15-16, 1920, стр. 60

Мада из ових података не можемо закључити којим фондом пољопривредног инвентара располаже сељаштво Србије на подручју до Балканских ратова, ипак и за њену пољопривреду је поразна чињеница да је више од 50% ралица са целог подручја Краљевине СХС, изузев Словеније, у употреби код сељаштва

60 Исто, стр. 70.

61 Исто, стр. 70.

62 Исто.

у Србији, па макар то било и у њеним границама из 1914. године. Такође, у Србији је знатно мање и свих других савршенијих справа и машина, него, рецимо, у Банату, Бачкој и Војводини.

Поред споре обнове сточног фонда и пољопривредног инвентара, током 1919. године сељаштво у Србији је стављено, поново, пред нова искушења. Од њега је још једном „готово све реквирирано - стока и возови (кола)”, како би се обезбедио покрет и транспорт војних јединица.⁶³ Због тога су се народни посланици са подручја бивше Краљевине Србије, упућујући апел „на браћу Пречане да их мало одмене”,⁶⁴ често жалили тврдећи да је „од народа све одузето и то без потребе, а кад се враћа, онда је та стока и опрема потпуно упропашћена.”⁶⁵

Сем поновног одузимања стоке и кола, сељаштво у Србији је 1919. године остало и без преостале способне мушке радне снаге, због позивања регрута и војних обвезника. Само у јануару 1919. године позвано их је 32.000, да би се у наредним месецима тај број све више повећавао. Истовремено, наговештаји да ће се исти толики број војника отпустити кући није се обистинио.⁶⁶ Нарочито је било масовно позивање на двомесечне војне вежбе у мају, јуну, јулу, новембру и децембру. Многи од њих су остајали и дуже, као, на пример, артиљерици у Јадранском артиљеријском пуку, због слабог одзива обвезника са подручја Јадранске дивизијске области.⁶⁷

Регрутацијом, која је отпочела 16. фебруара 1919. године, у дивизијским областима: моравској, дринској, дунавској, шумадијској и тимочкој било је обухваћено 38.000 регрута.⁶⁸

Појачан недостатак људске радне снаге и стоке у првој послератној години није могао ублажити ни потез Министарства војног, које је 27. априла 1919. године, слажући се са предлогом Врховне команде, иницираним од начелства рамског среза, одобрило командама и другим војним установама да, ако су у могућности, излазе у сусрет земљорадницима, дајући им стоку и војнике за обављање тежих пољопривредних радова, уз обавезу да хране стоку, а да војницима, уз храну, плаћају још и по један динар за сваки радни дан.⁶⁹

Због изразите оскудице у стоци, пољопривредном инвентару и способној мушкој радној снази, сетвом у пролеће 1919. године није се могао надокнадити мањак засејаних површина у јесен 1918. године, тако да је укупна површина под озимим и пролетњим културама 1918/19. године била знатно мања него 1910/11. године. Пшеницом је засејено 8,41% мање земљишта, јечмом 20,50%, ражју 21,84%, овсем 56,28%, док су под кукурузом засејене површине биле за 32,15% мање, што је од посебног значаја с обзиром да се кукурузним хлебом хранио највећи део сељаштва у Србији.⁷⁰

Више него пролећна, подбацила је јесења сетва 1919. године, када је озимим културама засејано чак 28,890 ха мање него у јесен 1918. године.⁷¹

63 Исто, стр. 72.

64 Исто.

65 Исто.

66 Исто.

67 Исто, стр. 73.

68 Исто.

69 Исто.

70 Исто.

71 Исто.

Подбачај јесење сетве 1919. године приморао је заступника министра пољопривреде да 3. децембра манифестом позове сељаштво „да све своје радне способности и да сва своја привредна средства употреби на појачање производње до најширих могућих граница”, наглашавајући; „Животни интереси целог нашег народа захтевају да се пољопривредна производња у идућој години појача до крајњих могућих граница.”⁷²

Постављање оваквог захтева, у условима изузетно тешког економског положаја сељаштва, држава је морала пратити и одређеном материјалном подршком. Рачунајући на накнаду ратне штете, према конвенцији из јануара 1920. године, Министарски савет је у буџет Министарства пољопривреде унео 500.000.000 динара,⁷³ од којих је одмах одобрио да се 130.000.000 динара може утрошити за куповину 30.000 пари радне и приплодне стоке (говеда и коња), 10.000.000 динара за набавку пољопривредног алата, чиме би се пружила најосновнија помоћ пострадалим пољопривредницима у Србији и Црној Гори.⁷⁴ Међутим, како до реализације одштете није дошло, изостала је и најављена помоћ сељаштву у Србији. Његови посланици су зато, и даље, са скупштинске говорнице тражили да држави набави стоку, пољопривредни инвентар и семе. „Ништа од тога народ нема. Ако се сада народу не да стока, пољопривредне справе и семе, он ће јесен дочекати голих руку. Па шта онда? Може ли се тада дати помоћ, кад наступи општа оскудица и глад? Не може с тога што се земља почиње обрађивати с пролећа, а не с јесени и што за обрађивање земље треба стоке, алата и семена.”⁷⁵

Реалну основу није имао ни кредит од 100.000.000 динара, који је Финансијским законом од 21. августа 1920. године одобрен Комитету за обнову земље, из кога је 40.000.000 динара требало да се употреби за обнову пољопривреде.⁷⁶ Његово нереализовање подстакло је једног посланика у Привредном народном представништву (ПНП) да, уз констатацију о слабом поклањању пажње сељаштву од стране државе, истакне: „За жаљење је, али ништа не можемо да учинимо, избори су на прагу па нека се народ сам према томе опредељује.”⁷⁷ Нема сумње, одобрењем оваквог једног кредита држава је настојала да партијама на власти обезбеди подршку широких слојева сељаштва приликом општинских избора од 22. августа 1920, као и на изборима за Конституанту 28. новембра 1920. године.

Осим давањем празних обећења, чак и у законској форми, држава је сваку, макар и симболичну, помоћ сељаштву употребљавала као средство политичке борбе. То показује и деоба веома скромног првог контингента пољопривредних справа сељаштву у девет округа, управо, током друге половине 1920. године,⁷⁸

72 Исто, стр. 74.

73 Исто, стр. 75.

74 Исто.

75 Исто, стр. 76.

76 Исто.

77 Исто, стр. 77.

78 Набављено је и појединим окрузима раздвојено: Београдском округу 50 плугова, 30 дрљача, 5 култиватора, 2 пумпе за ђубрење, једна коњка грабља, једна косачица, 5 круњача, 5 прекрупача, 10 сецкалица, 300 кг семена од детелине, 150 кг семена од поврћа, 4 тријера и једна ветрењача; врањском округу: 50 плугова, 30 дрљача, 13 тријера, две ветрењаче, 300 кг семена детелине и 100 кг семена поврћа; крајинском округу: 100 плугова, 50 дрљача, 5 култиватора, две пумпе за ђубрење, једна жетелица, једна косачица, 3 прекрупача, 10 круњача, 10 сецкалица, 40 калемар-

у време оштре предизборне агитације, као и чињеница да је у овој расподели најбоље прошао крајински округ, где је кандидат за посланика био Велизар Јанковић, министар пољопривреде, Министарство пољопривреде је, иначе, за набавку пољопривредног инвентара у периоду од 1919. до 1922. године издвојило свега 4.000.000 динара.⁷⁹

Не располажући знатнијим финансијским средствима, држава је набавке за потребе сељаштва најчешће вршила преко Главног савеза српских земљорадничких задруга (ГССЗЗ) и Српског пољопривредног друштва (СПД). Почетком 1920. године, Министарство пољопривреде је, на пример, из готовине Војно-привредне дирекције ставило СПД, као окружни капитал који ће после пет година унети у свој фонд, на располагање суму од 500.000 динара.⁸⁰ Од Министарства исхране и обнове оно је добило 1.000.000 динара, а у јулу 1920. године и једногодишњи бескаматни кредит од 375.000 динара. Такође, у јулу 1920. године Министарство пољопривреде је одобрило позајмицу ГССЗЗ од 6.000.000 круна,⁸¹ који је, иначе, до половине 1920. године за плугове, дрљаче, тријере, прскалице и друге земљорадничке справе утрошио 2.500.000 динара.⁸²

Набављени материјал ГССЗЗ је продавао само члановима земљорадничких задруга и то пошто, у тренутку поруџбине, уплате 50% вредности.⁸³ СПД је пољопривредне справе продавало свим заинтересованим, али је знатан део уступао и бесплатно пострадалом сељаштву.

Својеврсну помоћ у економској обнови села у Србији СПД је учинило и слањем апела и својих представника, као у савезничке земље, тако и широм новостворене заједничке државе, ради организовања прикупљања алата, машина, стоке и новчаних прилога за пострадале српске ратнике, односно свега оног што је потребно за обнову пољопривреде у Србији.⁸⁴ Почетком априла 1919. године, Енглеска је у Србију послала кола и мазге у вредности од 250.000 фунти стерлинга,⁸⁵ док је Карнегијева задужбина, од свог двогодишњег прихода, одвојила значајна средства за набавку два вагона пољопривредних справа и алата, које је Министарство исхране и обнове примило почетком јула 1920. године.⁸⁶

Извесне резултате је имао апел СПД и у југословенским покрајинама, које су биле у саставу Аустро-Угарске монархије. У априлу 1919. године формиран је у Загребу „Централни одбор задругарских организација Хрватске и Славоније

ских ножева, 20 маказа, 5 вила, 17 тријера, 10 ветрењача, 500 кг семена детелине и 300 кг семена од поврћа; моравском округу: 40 плугова, 30 дрљача, 13 тријера, 500 кг семена детелине и 100 кг семена од поврћа; нишком округу: 30 плугова, 20 дрљача, 30 плугова, 20 дрљача, 4 тријера, 3 ветрењаче, 300 кг семена детелине и 50 кг семена поврћа; пожаревачком округу: 50 плугова, 20 дрљача, 2 култиватора, једна пумпа за ђубрење, 5 круњача, 3 прекрупача, 10 сецкалица, једно тепло, 300 кг семена детелине, 200 кг семена од поврћа, 9 тријера; рудничком округу: 50 плугова, 20 дрљача, 2 култиваторе, 7 тријера, две ветрењаче, 300 кг семена детелине и 200 кг семена поврћа; чачанском округу: 50 плугова, 20 дрљача, један култиватор, 5 круњача, 5 тријера, 300 кг семена детелине и 100 кг семена поврћа („Балкан”), 148, 21. октобар 1920, стр. 2.)

79 М. Исић, „Сељаштво у Србији 1918-1925”, стр. 76.

80 Исто, стр. 78.

81 Исто, стр. 76.

82 Исто, стр. 77.

83 Исто.

84 Исто, стр. 78/79.

85 Исто, стр. 80.

86 Исто.

за господарску обнову Србије⁸⁷, још раније, у Босни и Херцеговини је био формиран „Главни одбор за сиротињу Србије”, док је акцију за помоћ пострадалима становништву Србије водио Срески народни одбор у Новом Саду.⁸⁸

Недовољно старање државе да помогне онима који су у њено стварање највише уложили, свакако, није се могло надокнадити добровољним прилозима. Приватна иницијатива је отуда нашла себи место. Тако, на пример, оснивачи Прве српске земљорадничке банке истичу: „Наша банка установљена је у циљу да брзом и обилатом помоћи, омогући што лакше снабдевање нашег земљорадничког сталеза... Независно од личне користи, кад је у питању општа ствар, ми смо се ставили у службу томе заслужном народу, па молимо сваког брата, пријатеља, родољуба, да нас у том тешком, али племенитом послу што више и искреније помогне.”⁸⁹

Користећи несташницу новца код сељаштва и његову велику потребу за најосновнијим производним средствима, Прва српска земљорадничка банка (ПСБЗ) је преко својих филијала откупљивала земљорадничке производе, наравно по нижим ценама, снабдевајући га, затим, разноврсним потребама. Тако је она већ половином 1920. године набавила два шлепа пољопривредних справа.⁹⁰ Током 1921. године, она је од сељаштва откупила углавном пшенице, кукуруза и шљива у вредности од 90.000.000 динара, набавивши му за 10.000.000 динара пољопривредних справа.⁹¹ Разумљиво, овако су се снабдевали они који су имали производа за продају. Сиромашни су или и даље остајали без стоке и алата, или су се задуживали, не питајући за интерес.

Највеће количине пољопривредног инвентара сељаштво је, ипак, набавило из репарационог контингента. Плаћајући пресудама ратне штете, уз 10% готовине на име режијских трошкова, оно је откупило скоро сав репарациони пољопривредни инвентар примљен до септембра 1923. године. У његов посед је дошло и 54.730 плугова, што је око 48% од количине коју је поседовало крајем 1919. године. Оно је најмање куповало вршаће дрешеве и локомотиве, које су за осиромашено сељаштво биле више него скупе.

Табела 2

Продаја репарационог пољопривредног инвентара примљеног до септембра 1923. године

Алати справе и машине	примљено	продато	непродато
плугови	54.813	54.730	83
дрљаче	6.580	6.580	
сејалице	3.480	3.480	
сецкалице	1.350	1.350	
ливадске дрљаче	455	455	
мотике	49.361	49.361	

87 Исић, стр. 80/81.

88 Исић, стр. 81.

89 Исић.

90 Земљорадничка задруга, јун 1920, стр. 13.

91 Архив Србије, Прва српска земљорадничка банка (даље: ПСБЗ), ф-29.

секире	94.121	94.108	13
српови	487.743	46.493	22.250
маказе се лозу	7.256	7.256	
маказе за воће	6.340	6.340	
ножеви за калемљење	28.828	28.828	
канте за млеко	10.000	9.996	4
сепаратори за млеко	135	132	3
машине за детелину	22	20	2
пумпе за вино	100	100	
косачице	1.450	1.409	41
жетелице	1.460	1.445	15
ветрењаче	1.148	1.122	26
круњачи већи	720	714	6
круњачи мањи	1.800	1.796	6
тријери	598	592	6
сушнице	12	6	6
брусеви	104.248	102.150	2.098
супмораче	1.998	1.497	501
вршаће локомотиле	70	9	61
вршаћи дрешеве	150	3	147
плави камен кг	235.943	233.383	2.561

Извор: „Југословенски лојд”, 105, 7. мај 1924, стр. 2

Репарациони материјал, ипак, није био ни приближно у складу са стварним потребама сељаштва, поготово што знатан његов део није ни доспевао у срески магацин, из кога би се продавао за пресуде ратне штете.⁹² Додамо ли овоме и недовољна издвајања репарационих средстава за набавку земљорадничког инвентара, с једне, као и веома мале суме досуђене одштете, с друге стране, разумљиво је зашто сељаштво споро обнавља контингент пољопривредног инвентара. У том смислу је веома илустративан пример звишког среза у пожаревачком округу, чије је сељаштво, на пример, до септембра 1923. године успело да набави свега четвртину неопходних плугова и само око 4% потребних дрљача. Савршеније машине су и за њега нарочито недоступне, што показује и податак да је оно набавило само четири вршалице, мада је имало потребу за 25-28 ко-мада.

92 М. Исић, стр. 93.

Табела 3

Фонд пољопривредног инвентара у звишком срезу

Справе и машине	купљено до 1. 9. 1923. године	недостаје
плугови	171	500 - 600
дрљаче	16	316-328
вршалице	4	25 - 28
прскалице	3	18 - 20
сејалице	4	20 - 26
мотике	210	1.000 - 1.200
маказе за лозу	40	100 - 120
брусеве за косу	320	400 - 500

Извор: Међуопштински историјски архив - Пожаревац, Начелство среза звишког, ф-370/23

Споро обнављање сточног фонда и пољопривредног инвентара, при веома израженом недостатку најспособније мушке радне снаге, проузроковало је смањење засејаних површина, које је у првим послератним годинама, у односу на период од 1903. до 1910. године, износило 7,45% годишње. Такође, оно је утицало и на опадање продуктивности ратарске производње, која је у овом раздобљу била нижа него у Краљевини СХС. Тако је, примера ради, у укупно житарицама засејаним површинама у Краљевини СХС Србија учествовала са 25,08%, а у укупној производњи жита са свега 18,60%.⁹³

Summary

Momčilo Isić

Rural economic recovery in Serbia after World War I

Demographically destroyed and economically ruined during the First World War, peasantry in Serbia very slowly rebuilt its economy. Without adequate government financial aid and without appropriate war reparations, peasantry could not quickly renew the destroyed livestock population and ruined farming equipment. Left to its own devices, with loan-sharking credits, peasantry in the first post-war years primarily purchased cattle, mostly cows, which in Serbia in 1921 accounted for 49.9% of all draft animals, unlike the entire Kingdom of SCS, where cows accounted for 21% of draft animals.

Although only the cattle population in 1920 reached the pre-war level, it started to decline very slowly, as the result of grave drought in 1922 and permission for export of livestock, with moderate export dues, by the end of 1922. Therefore, already in 1923 the number of cattle in Serbia compared with 1921 fell by 35.85%.

⁹³ *Исић*, стр. 163.

Farming equipment was being renewed even at a slower pace than livestock population. Peasantry bought somewhat greater quantities from reparation contingent (by 1 September 1923 as much as 54,730 plows, which is 48% of total number of plows in Serbia by 1919). However, these purchases were far from sufficient, as shown by the example of the Szig county in the Požarevac district. By 1 September 1923 peasantry there bought 171 plows, 16 harrows, 4 threshers, while they lacked 500-600 plows, 316-428 harrows, 25-28 threshers.

Slow recovery of livestock population and farming equipment, in the situation of pronounced absence of the most able-bodied male work force, resulted in decrease of cultivated land, which in the first post-war years compared with the 1903-1910 period declined at an annual rate of 7.45%. These factors also contributed to declining productivity in crop farming, which in this period was lower in Serbia than in the entire Kingdom of SCS. For example, Serbia accounted for 25.08% of total land in the Kingdom of SCS under cereals, but produced 18.60% of all grain output in the country.